

POSZTMODERN PARADIGMAVÁLTÁS AZ AMERIKANISZTIKÁBAN

Bollobás Enikő

az MTA doktora, egyetemi tanár,
ELTE, Amerikanisztika Tanszék
ebollobas@gmail.com

Az amerikanisztika (*American Studies*) interdiszciplináris tudományterület, melyet markáns elmélete tesz koherenssé. Így volt ez az amerikanisztika történetének mindkét nagy korszakában, a „régii amerikanisztika”, azaz az ún. „mítosz- és szimbólum-iskola” idején éppúgy, mint ma, amikor a posztstrukturalizmus nagy paradigmaváltásában kiforrott ún. „új amerikanisztika” határozza meg a tudomány témaállításait, kutatási szemléletét és módszereit. Az amerikanisztika elmélete vagy hat évtizede működik tudományközi metadiszciplinaként, de míg a régii amerikanisztika a modern episztémé, addig az új amerikanisztika a posztmodern episztémé beszédmódjából sarjadva fogja össze a szerteágazó megközelítéseket.

1. A „régii amerikanisztika” és a modern episztémé

Az amerikanisztika viszonylag fiatal tudományág: bár az első nagy művek az 1920-as években születtek (Vernon L. Parrington tollából), a diszciplína valódi kibontakozása a 40-es és 50-es évekre tehető. E korai szakasz legfőbb ismérve maga a tudományköziség volt: a különböző tudományterületek közötti együttműködést sürgető tudósok saját szakterületük határait kitágítva kívántak kö-

zös kontextust teremteni az irodalomtudomány, a történelem, az antropológia, a nyelvészet és más humán és társadalomtudományok között. Ez a tudományos kollaboráció öltött testet a több tudományterületről megközelíthető „amerikai esszencia” tanulmányozásában is, melyet politikailag a II. világháborúban győztes és a hidegháborúban is az úgymond „jó” oldalon álló Amerika létértelmével azonosítottak. A győzelem és a tekintély önmagát ünneplő elbeszélése volt ez a világot a náciizmustól megszabadító, illetve a „Gonosz Birodalmával” szembehelyezkedő nagyhatalom felé. „Hitler mindnyájunkból amerikanistát csinált”, fogalmazott Harry Allen, a brit amerikanisztika egyik úttörője (idézi Pells, 1998, 112.) E meggyőződést tükrözte Washington kultúrdiplomáciája is, melynek eredményeképp megalakultak a külföldi amerikanista központok, így a Salzburg Seminar, a Fulbright Program, az oxfordi Harmsworth-professzúra és a cambridge-i Pitt-professzúra, valamint a Kennedy Intézet Berlinben.

Az amerikanistáknak ez az első nemzedéke (Vernon L. Parrington, F. O. [Francis Otto] Matthiessen, Perry Miller, Henry Nash Smith, Daniel Aaron, R. W. B. [Richard Warrington Baldwin] Lewis, Leo Marx, Alan

Trachtenberg és mások) alkotta mítosz- és szimbólum-iskolát, mely az irodalmi, történelmi, antropológiai, nyelvészeti, szociológiai és más jelenségeket egy nagy metanarratívával magyarázza. E metanarratíva elemei között található az olyan nyelvi-retorikai alakzatok, szóképek, képek, szimbólumok és mítoszok, mint például az „Új Világ”, az „amerikai kivételesség”, a „Természet nemzete”, az „amerikai Ádám” vagy az „amerikai szellem”. Az ezekből az elemekből épült metanarratíva egyszerre egységesítette és rendszerezte az Egyesült Államokról szóló ismereteket, megnevezve és értelmezve azt, amit „az amerikai esszenciájának” tekintettek, s egyúttal össze is fogva az interdiszciplináris tudományágakat. (Mesterszövegei között a következők említhetők: Vernon L. Parrington: *Main Currents in American Thought*; Perry Miller: *The New England Mind és Nature's Nation*; F. O. Matthiessen: *The American Renaissance*; Henry Nash Smith: *Virgin Land*; R. W. B. Lewis: *The American Adam*; Richard Poirier: *A World Elsewhere*; Richard Chase: *The American Novel and Its Tradition*; Leslie Fiedler: *Love and Death in the American Novel*; Leo Marx: *The Machine in Garden*; Sacvan Bercovitch: *American Jeremiad*; R. H. Pearce: *The Continuity of American Poetry*.)

A tudományköziség másik alapja a közös episztemikus keretben jelölhető meg. A korai amerikanisztika a jelenségek mögött felsejlő rendet, rendszerszerűséget írja le az amerikai Ádám kivételes jelleméről, a szűz természet végtelen lehetőségéről, a hegyre épült város képében megjelenő nagy nemzeti küldetésről, a más ritmusra doboló örök modernségről vagy a kiválasztottságot igazoló isteni szövetségről született mítoszokkal. A mítosz- és szimbólum-iskola konszenzualista-univerzalista megközelítése nyilvánvalóan magán

hordja a nyelvészeti modellek inspirálta strukturalizmus jegyeit: a mesterszövegek a jelenségek felszíni struktúrája mögötti közös mélystruktúra, azaz az „Amerika jelentése” metafizikai állítás tartalmát igyekeznek megragadni. A felszíni struktúra mögött meghúzódó mélystruktúra fogalmának módszertani alkalmazhatóságát eképp az általánosan elfogadott modern episztémé is alátámasztotta.

Nyilvánvalóak a modern episztémére jellemző – és Michel Foucault által leírt – kettőzések, melyek episztemológiai alakzatokként jellemzik a kor diszkurzív gyakorlatát. A jelenség és a lényeg, a természeti és az emberi, az objektív és a szubjektív, a látható és a láthatatlan, a felszín és a mélység egymáshoz kapcsolódva, egymást felidézve, elválaszthatatlan kettősségekben jelenik meg. Ezen túlmenően a modern episztémé mélység-modellje is tetten érhető itt, mely a jelenség/lényeg, külső/belső, látens/manifeszt stb. kettősségekből épül. A strukturalizmus minden bizonynyal a *par excellence* mélység-modellnek tekinthető, amely – az olyan episztemikusan rokon megközelítésekkel együtt, mint az Új Kritika, a pszichoanalitikus- és mítoszkritika, transzformációs-generatív grammatika vagy a klasszikus kognitív nyelvészet – a felszíni és a mélystruktúra, a kompetencia és a performancia, az aktuális és az ideális, az egyedi és az egyetemes jellemzők egységét valló nyelvfelfogásból táplálkozik. Az „amerikai jellemei” és az „amerikai értékeket” mítoszokkal és szimbólumokkal megragadhatónak feltételező gondolkodás is eképp táplálkozik a strukturalista szemléletből, hiszen a sokfélélt egységessé, a változót stabilá, a heterogént homogénné, az egyéni nemzetivé általánosító gesztusról van itt szó. Az „Új Világ”, az „amerikai kivételesség”, a „Természet nemzete”, az „amerikai Ádám” vagy az „amerikai szellem”

episztemológiai alakzatok sajátos gondolati struktúrák kifejezői, melyek a modern kor világlátásából táplálkoznak.

2. Az új amerikanisztika

A korai amerikanisztika revíziója a hetvenes évektől következett be. Gene Wise már 1979-es tanulmányában ún. „paradigma-drámákról” ír. E drámai paradigmaváltást a hatvanas évek polgárjogi mozgalmai, valamint az episztemikus változások idézték elő.

A hatvanas években az Egyesült Államok mintha elveszítette volna ártatlanságát. Nem mintha más országokban kisebb lett volna a rasszizmus vagy a szexizmus, de a tekintély narratívája meghatározta amerikai önkép ellentétes volt a faji zavargásokról vagy a koreai és a vietnámi háborúról sugárzottakkal. Az amerikaiak nem voltak képesek önmagukkal azonosulni, s a győzelem és a tisztelet elbeszélését mélyen önkritikus, gyakran támadó beszédmód váltotta fel. Az első korszak tudományos metanarratíváját eképp a társadalom radikális kritikája bontja le, s létrejön az új amerikanisztika, a posztmodern episztémé alapvetéseit követve.

A humán és a társadalomtudományok nagy episztemikus váltása során (legalábbis „Nyugaton”) a hatvanas évek végétől kezdve a strukturalizmust a posztstrukturalizmus váltja föl, a textuális megközelítéseket a kontextuálisok, s a holisztikus-totalizáló szemlélet helyére a pluralisztikus lép. A korai amerikanisztika állításai módszertanilag és elméletileg naivnak bizonyultak, amennyiben egy szűk társadalmi csoport élményeit igyekeztek általánossá, nemzeti szinten érvényessé tenni, azaz a csoportnarratívát nemzeti narratívává emelni. A fiatalabb nemzedék az amerikanisztika első korszakának a strukturalizmusban, illetve a modern episztémében gyökere-

ző tudományszemléletét egy plurális és de-centráltnak tartó kultúrafelfogás felé igyekszik nyitni.

A nagy metanarratívát fabulák sokfélesége váltja fel, s a kanonikus művek helyére új művek lépnek. (Köztük a Paul Lauter szerkesztette és az irodalmi kánont decentráló *Heath*-antológiák, valamint Walter Benn Michaels és Donald E. Pease *The American Renaissance Reconsidered*-je, Russell S. Reisingertől a *Unusable Past*, Sacvan Bercovitchtól és Myra Jehlentől az *Ideology and Classic American Literature*, Donald E. Pease-től a *Visi-nary Compacts*, Jane Tompkinstól a *Sensational Designs*, Annette Kolodnytól a *The Lay of the Land*, Myra Jehlentől az *American Incarnation*, David S. Reynoldstól a *Beneath the American Renaissance*, Carolyn Porter-től a *Seeing and Being*, Henry Louis Gatestől a *Figures in Black* és a *The Signifying Monkey*, Paul Bovétól a *Destructive Poetics* vagy Judith Fetterle-től a *The Resisting Reader* említhető.) E művek az új amerikanisztika alapvető könyvei; a mítosz- és szimbólum-iskola megrajzolta metanarratívát, ill. nemzeti narratívát helyett ún. „poszt-nemzeti narratívákat” írnak: többközpontú, többhangú és széttartó narratívák ezek, s hangsúlyozzák a diszkurzív folyamatok részvételét a „valóság” különböző megképzéseiben.

A társadalmi konstrukció fogalmának megjelenésével az amerikanisztika is azokat a folyamatokat kezdte vizsgálni, melyek a társadalmi nem, a „rassz”, az osztály, a bőrszín vagy a szexualitás kategóriáit konstruálja. Előbb a *gender*, a „rassz”, a szexualitás és az osztály *jelölt* konfigurációi, később a *jelöletlenek* alkották a vizsgálat tárgyát. Nyilvánvalóvá lett ugyanis, hogy az olyan (jelöletlen) kategóriák is, mint fehérség, a maskulinitás vagy a heteroszexualitás is diszkurzusokon, szövegeken, társadalmi szokásokon és intézményeken keresztül konstruálódnak.

3. A posztmodern episztémé

Bár maga Foucault nem írt a posztmodern episztéméről, a posztmodern kor episztemológiája felvázolható az ő, illetve mások – így Jaques Derrida, Jean-François Lyotard, Ihab Hassan, Fredric Jameson, Richard Rorty, Jean Baudrillard, valamint Hans Bertens vagy Linda Hutcheon – írásai alapján. A posztmodern episztémé a következő három jegyben foglalható össze: a középpont eltűnése, a termelés (produkció) folyamatának előtérbe helyezése a végtermékkel (produktummal) szemben, valamint a jelölt/jelölő dichotómia változása.

Bár már a modern szerzők írásaiban is megjelenik a középpont eltűnésének problematikája, ott a közép-szervezte struktúra feltételezése (melyet az irodalom, a mítosz, a pszichoanalízis és más nagy metanarratívák szolgáltattak) még magától értetődő volt. A posztmodernizmusban azonban hitelét veszíti bármiféle totális modell, s ezzel együtt a középpont/perem és más metafizikai kettőségek lehetősége is, s általánossá válik az, amit Jean-François Lyotard a „metanarratívákban való hitetlenségnek” nevez (Lyotard, 1984, xxiv.). Megjelennek a nem-középpont különböző formái, így a heterológia, az átfedés, a hibridizáció, a *queering* vagy a mozgó identitások. A „hagyományos nyugati metafizikai episztemológiai módszer”, mint Rorty írja, nem működik, nem látja el a feladatát: „*átlátó eszköz lett, akár az olyan istenségek posztulációja, akik egy szerencsés véletlen következtében éppen bennünket választottak népünknek*” (Rorty, 1991, 585.).

A második episztemikus komponens is a modern episztémé metafizikai vonatkozásaival kapcsolatos. Megkérdőjeleződik bármiféle eredet a dolgok alakulásában: minden

folyamatszakasz egyenértékűnek tekinthető, hiszen amúgy is mindenütt csak felszínnel, szimulakrummal, szimulációval, hiperrealitással van dolgunk. A posztmodern filozófia tagadja az alapvető, végső, transzcendentális tudás felkutatásának a lehetőségét: azzal, hogy felhagyunk az alapvető tudás érvényességével és a felvilágosodás objektivitására való törekvésével, írja Rorty, a filozófia azt kutatja, ahogyan a tudások kialakulnak: retorikailag, kulturálisan, történelmileg vagy az irodalomban (Rorty, 1991, 585.).

A harmadik komponens a jelölt/jelölő dichotómiát érinti. „*Az esszenciák és az ontológiai középpontok hiányában az ember a nyelven keresztül építi fel a világot, mely nyelv a tárgyi világtól független*” – fogalmaz Hans Bertens (1986, 47.). A szignifikáció végtelen vízszintes hálózat, melyből immár mindenestül hiányoznak az állítások és a „valóság” közti közvetlen, „függőleges” kapcsolatok. A posztmodern episztémében a jel kettősége megszűnik, s a „valóság” (Foucault-nál: a „dolgok”) helyét a nyelv (Foucault-nál: a „szavak”) veszi át. A jelölő a valamikor hármas, később kettős kapcsolatból épülő jel immár egyedüli elemeként feltételeződik. „*Nem igyekezzünk tehát a szövegtől eljutni a gondolat-hoz, a fecsegéstől a csendhez, a külsőtől a belső-höz, a térbeli szétszóródástól a pillanat tiszta áhítatához, a felületi sokféleségtől a mélyben rejlő egységhez. Megmaradunk a beszéd dimenziójában*” – írja Foucault (2001, 100.). A művészet nem valami külső valóság reprezentációja, hanem azon diszkurzusok egyike, melyek az általunk valóságként felfogott dimenziót alkotják. A posztmodern korban lehetetlen a jelölt történetét megírni: helyette mindig a jelölő, azaz a diszkurzív elemek történetéről lesz szó – azaz a diszkurzusban megjelenő tárgyak történetéről: arról, aho-

gyan a történelem „fikcionálódik”, a *gender* vagy a szexualitás „konstruálódik”, a jelentések „produkálódnak”. A „dolgok”, Alan Megill szavával, „de-prezentálódnak” (Megill, 1985, 223.), míg megkérdőjeleződik a diszkurzus előtti valóság léte, illetve e valóság „objektív” – Rorty által „istentávlanak” (Rorty, 1991, 577.) nevezett – leírásának a lehetősége. Gilles Deleuze Foucault-értelmezésében: „Egy korszak nem előzi meg azokat a megnyilvánulásokat, melyek kifejezik; sem azokat a láthatóságokat, melyek megtöltik” (56). Valamint: „Valójában azt mondhatjuk, hogy léteznek az »igazság« játéka, vagy inkább eljárások/műveletek az igazságra. Az igazság elválaszthatatlan attól a folyamattól, mely azt létrehozza” (Deleuze, 1986, 70.).

4. Az új amerikanisztika és a posztmodern episztémé

Az új amerikanisztika több tekintetben is megfelelni látszik a posztmodern episztemikus keretnek: egyrészt az Amerika unitárius felfogásán alapuló diszciplína többközpontúvá válik, másrészt a produkció a produktummal szemben előtérbe kerül, harmadrészt a jelölt vizsgálata ellényegtelenedik.

A középpont eltűnésének felfogásai azt eredményezik, hogy a nagy nemzeti metanarratíva helyére többtávlatiság lép, mely többes számban és polifón módon beszél *tudásokról, identitásokról, posztmodernizmusokról, feminizmusokról* stb. Több értelmezési keret tekinthető szimultán módon érvényesnek: a poszt-nemzeti, a feminista, az afro-amerikai, az ázsiai-amerikai, a meleg, a *queer* stb. megközelítések együttese képes csak leírni a posztmultikulturálisnak nevezett identitáshalmazt. A posztmultikulturális azonosság több perspektívából közelíthető csak meg, hiszen állandóan változó és alakuló azonosság-

gokról van szó, amelyet az egyes emberek azonosságai és szolidaritásai még meg is sokszoroznak. A többtávlatiság gyakorlását ezért hasonlíthatják leginkább a foltvarráshoz vagy a barkácsoláshoz.

A tudományos adatok struktúrába rendezése helyett az új amerikanistát mindig a folyamat érdekli, ahogyan a dolgok létrejönnek, konstruálódnak, megtermelődnak. Az a kutatás tárgya, ahogyan a jelentések a diszkurzusokban, a szövegekben, a jelenségekben vagy az eseményekben keletkeznek (szemben az előző korszakkal, amikor a jelenségek, események stb. felszíne mögött valamiféle „lényeg” feltételeztek, mégpedig olyan lényeg, amelyet megfejthetőnek tartottak). Megkérdőjeleződik bármilyen történelmi entitás áttetszősége: a dolgokat nem lehet magától értetődőnek tekinteni; ehelyett minden jelölt és jelöletlen jegyet, jelentést vagy konfigurációt a létrejötté, megképzése folyamatában vizsgálunk.

„Reprezentációkban kereskedünk és képek fogyasztói vagyunk”, fogalmaz Gregory Jay (1997, 28.). „Felsimertük kontextuális struktúráink kikerülhetetlen fikcionalitását”, mutat rá Sacvan Bercovitch (1986, 104.). A legemlékezetesebb könyvek valóban arról szólnak, ahogyan a reprezentációk és a képek előállítják világunkat. Nem véletlen, hogy Foucault-nak a *Szexualitás története* c. műve a szexualitás diszkurzusáról szól. A női történelmek gyakran a nők *reprezentációinak* a története, míg a rasszizmus története elsősorban a „rasszról” született *képek és diszkurzusok* története. (Ilyen például a Linda K. Kerber és munkatársai szerkesztette *U. S. History as Women's History*, valamint a [James Allen és munkatársai szerkesztésében] *Without Sanctuary*, amely úgy mutatja be a lincselés történetét, hogy lincselésekről küldött levelezőlapokból válogat.)

Elmondható, hogy az amerikanisztika posztmodern episztémé szervezte paradigma-váltása a dekonstrukció nyomán kialakult nagy elméleti váltásokat követte. Ennek során átértékelődött a nyugati gondolkodás több, sokáig megkérdőjelezhetetlen premisszája. Gondolok itt például azokra a bináris párokra – mint civilizáció (kultúra)/természet, férfi/nő, ember/állat, fehér/nem fehér – amelyeket kimozdított (destabilizált) a dekonstrukció és általában a posztstrukturalista/posztmodern gondolkodás, rámutatva, hogy a párok sokáig dominánsnak tekintett eleme nem eleve domináns, hanem a társadalom tette azzá, mégpedig oly módon, hogy a másik tagot alárendeltnek nevezte ki. Kiderült azonban, hogy ez utóbbi nemhogy nem alárendelt, de a domináns elem dominánsként történő öndefiníciójának alapja, melytől a domináns elem feltételezett fölérendeltségét nyeri. És ahogyan például az ökológiai gondolkodás segít az ember/természet bináris pár viszonyának revíziójában, úgy a feminizmus a férfi/nő bináris viszonyának átértékeléséhez járul hozzá. Mert e két gondolkodásmód ugyanannak a tudományos paradigmának a terméke – s episztemikus vagy tudományos következetlenségnek tekinthető az egyiket elfogadni, a másikat azonban nem.

Ezért állítható például, hogy a feminizmus premisszája nélkül ma nem üzhető komoly (humán és társadalom-)tudomány. Eképp a nemzetközi tudományos normáknak ma nem felel meg, mondjuk, az olyan szociológia, pszichológia, irodalomtudomány, történettudomány vagy akár teológia, amelyből hiányzik a nők vizsgálata vagy a nőszempontú vizsgálat. Mégpedig épp e kétfajta megközelítés tűnik elengedhetetlennek: egyrészt az olyan megközelítések, melyek célja, mondjuk, a nők (szociológiai) helyze-

tének, (pszichológiai) habitusának, (irodalmi, művészeti) teljesítményének stb. feltérképezése, másrészt az olyan vizsgálódások, melyekben a feminizmus inkább az általános szemléletet árnyaló tényezőként jelenik meg. Nyilvánvaló, hogy gondolkodó, szellemi ember mára már nem engedheti meg magának, hogy antifeminista nézeteket valljon.

Új amerikanista irodalmárok és történészek egyaránt a tudományos emlékezetből kihullott társadalmi csoportokkal, eseményekkel, viszonylatokkal kezdtek foglalkozni. Így a kánonrevíziók során megjelentek a monolitnak feltételezett kultúrából kitöröltek: a bevándorlók, a nők, az afro-amerikaiak, az indiánok, a melegek stb. Érvénytelennek bizonyul az „Amerika jelentéséről” vallott korábbi konszenzus, s mint arra Sacvan Bercovitch rámutatott, a konszenzust disszenzus váltja fel (Bercovitch, 1986, 104.). Úgy tűnik, ez az egyet nem értés ma éppúgy az episztemikus keret része, mint ahogyan az (előző) szemlélethez az egyetértés tartozott.

Természetesen nem volt problémamentes az a folyamat, melynek során megváltozott a Donald Pease által a „diszciplína tudatalattijának” nevezett (Pease, 1990, 11.) tudományos paradigma. De a kultúra, mint Janice Radway írja, „nem koherencia és konszenzus kérdése, inkább az a változó talaj, amelyekben a többszörös öndefiníciójú társadalmi csoportok formálódnak úgy, hogy mindig más csoport azonossága a hangosabb, elnyomva másokét, sőt esetleg elfojtva ismét másokét” (Radway, 1999, 12.).

Az új amerikanisztika elméleti keretét alkalmazó amerikai történetírás nagyban hozzájárult az „esszenciálisnak” tartott amerikai eszmék revíziójához: többek között felhívta a figyelmet az individualizmus eszméjének sajátos korlátaira. Úgy tűnik, az individualiz-

mus – akár több más, szintén általánosnak hitt eszme vagy érték – valójában korántsem volt általános (általánosan elfogadott és általánosan gyakorolt) magatartásforma, hanem bizonyos társadalmi csoportokra korlátozódtott, míg más csoportok nem birtokolhatták ezt az amerikai értéket. Vezető amerikai történészek, köztük David Potter és Linda Kerber rámutattak, hogy a felvilágosodás számos egyéb öröksége mellett az individualizmus eszméje is korlátozó és szelektív: míg egyesek számára engedélyezett, addig mások számára nem. S épp a társadalmi nem és a „rassz” kategóriái jelölhetők meg olyan kritériumokként, melyek szerint egyesek osztozhattak ebben a kiváltságban, míg mások kirekesztve találták magukat. Az individualizmus regnálásának évszázadai folyamán konkrétan a fehér férfiak számítottak individuumnak, azaz olyan egyénnek, akik esetében az individualisztikus viselkedés engedélyezett, sőt pozitív megítélésben is részesül. Sem nők, sem afro-amerikaiak nem lehettek önteremtő és önmegvalósító individuumok – e korlátozó ideológiát számos törvény, hagyomány és szokás védelmezte; ráadásul az individualizmus olyan nyelvezetet használt, mely alkalmazhatatlan volt a kirekesztett csoportokra. Ez az individualizmus másik története, mely egyidős ugyan az első történettel, azaz az egyén valorizációjának a történetével, de nyilvánvaló kirekesztéstörténetként történetileg a nemzeti függetlenség kodifikálásához, azaz az Amerikai Forradalom korához, elméletileg pedig az új amerikanista revízióhoz köthető.

5. Az amerikanisztika Közép-Kelet-Európában

Az amerikanisztika kezdettől fogva különleges helyet foglalt el a közép-kelet-európai tudományos életben: mind a régi, mind az

új amerikanisztika szerepe meglehetősen felforgató volt ezekben az országokban, hiszen politikailag és episztemológiailag egyaránt valamiképpen a meglévő struktúrák ellen agitált. A hidegháborús korszakban nemcsak az idealizált Amerika-kép volt problematikus, de a strukturalista módszer is tiltott gyümölcsnek számított. Az (amerikai) tekintély narratívája éppúgy szubverzívnek számított, mint a marxizmus alternatívájaként ekkor még kevésbé tolerált strukturalizmus.

A strukturalizmus olyan sajátos elméleti keretnek bizonyult, amely egyszerre utasította el és fogadta el a marxizmust. Szembeszállt vele, amennyiben a „társadalmi valóságot” a nyelvvel helyettesítette, ugyanakkor alapvető rokonságot mutatott a marxizmussal, amennyiben mindkét szemlélet a felszíni jelenségek mögötti rend megismerhetőségét hirdette – a modern episztémé szellemében. (Meggyőződéssem egyébként, hogy Magyarországon azért is lehetett a strukturalizmus a marxizmus megtűrt alternatívája, mert az olyan szláv nevek, mint *Jakobson*, *Sklovszkij*, *Mukařovszkij* vagy *Todorov* félrevezették az engedélyezőket. Valahogy úgy, ahogyan a párizsi orosz könyvesboltokból is gond nélkül be lehetett hozni a cirillbetűs könyveket, még ha Szolzsenyicin írta is őket.) Michel Foucault közismert budapesti megjegyzése – „*Megindított, hogy a drága öreg Alth gondolkodása ilyen mélyen behatolt a marxista sztyeppékre*” (idézi: Defert et al, 1994, 28.) – is e „furcsa párra”, a marxizmus és a strukturalizmus e váratlan összefonódására vonatkozott. (Akkor, amikor 1966-ban a Lukács Györgyhöz tett rituális látogatást elutasítva Foucault inkább a Szépművészeti Múzeumba, Manet *Jeanne Duval*-jához zárandokolt. Tolmácsai hiába igyekeztek baloldaliként beállítani a francia filozófust a kultúrhatalom előtt – rámutatva például,

hogy a Louis Aragon szerkesztette *Les lettres françaises* épp akkor harangozta be a *Les mots et les choses* című kötetet –, a kommunista kultúrpolitika mégis jól „megbűntette” Foucault-t, akinek meghatározó művei még több évtizedig nem jelenhettek meg magyarul, s eképp sokáig alig hathattak a magyarországi tudományos gondolkodásra.)

De visszatérve az amerikanisztikára: a hetvenes években, amikor – mint említettem – az új amerikanisztika kritikus-támadó hangnemet vett föl, akár a marxizmus szövetsége is lehetett volna. Ekkor azonban felmerült egy új probléma: az episztemikus. Ekkor Közép-Kelet-Európába éppen hogy csak beszűrment a marxizmus mellé a strukturalizmus, s a továbblépés még sokáig elképzelhetetlen volt. Valójában a kilencvenes években tört meg a jég, azóta régióinkban több tekintetben is a nyugati hatvanas évekhez hasonló episztemikus váltást éljük meg – mindazt, amin az 1960-as években kellett volna átmennünk. De akkor nálunk nem lehetett szó dekonstrukcióról, a bináris gondolkodás felszámolása felé tett bármiféle lépésről, decentrált rendszerekről vagy elméleti terekről, a valóság megalkotottságának feltételezéséről, ellenhegemóniáról, vagy a rasszizmus és a szexizmus bírálatoról: a magyar értelmiség épp hogy eljuthatott – ki ’56 táján, ki ’68-cal – a kommunista diktatúra kritikájához.

Mi az episztemikus váltásra is csak a rendszerváltás után kaptunk esélyt. Azóta kiderült, hogy a magyar amerikanisztika különböző csoportosulásai érzékenyek a posztmodern episztémé képviselte szemléletre. A magyar egyetemeken (és az amerikanisztika-oktatásban mindenképpen) egyre elfogadottabb az a tudományos/akadémikus posztmultikulturalizmus, amely a középpontja-vesztett kultúraszemlélet alapjául szolgálhat. S az

egyetemek remélhetőleg a jövőben sem mondanak le a tudástermelés monopóliumáról.

Úgy tűnik, Magyarországon is azok a kutatók és oktatók művelnek új amerikanisztikát, akik egyszerre voltak képesek a politikai és az episztemológiai váltásra. Az új amerikanisztika számos képviselője működik az ország különböző egyetemein, oktatnak a különböző doktori programokban. A feminizmus nem a nők ügye, a meleg irodalom vagy kritika nem a melegké, az afroamerikai téma nem feltételez sötét bőrszínt. Már nagyon sokan látják Magyarországon is, hogy mindez episztemikus kérdés: a posztmodern episztémé része ez is, éppúgy, mint Foucault, Derrida, Rorty vagy mások. Ezért születhetnek magyar szerzők tollából is kiváló eszme-futtatások az afroamerikai kultúra narratívációjáról, a Hamupipőke-motívumról, a női gótikus írásról, a feminista utópiáról, a szexualitás különböző konfigurációjáról vagy a *gender*, a rassz és a szexualitás jegyei által inflektált szubjektivitásról. A közép-kelet-európai helyzetben az amerikanisztika oktatója gyakran felvállalja a hatvanas évek radikalizmusát, az idealizmus és a pragmatizmus gesztusait egyensúlyozva pedig egyszerre igyekszik továbbadni a tiszteletadás és a szubverzió beszédmódját. Feladata nemcsak az, hogy igazolja az „amerikai civilizáció” létezését, hanem felelőssége is van aziránt, *amilyen* civilizációt produkál e disszemináció által. Miközben olyan fogalmakkal gondolkodik, mint ellenhegemónia, posztmultikulturalizmus vagy decentrált internacionalizmus, és kutatja az azelőtt peremre szorult és másokként megbélyegzett csoportok kulturális természetét, a tudomány átrendezi a jelölőket, melyek újabb jelölőket produkálnak – mindaddig, amíg ez a produkció az egykori jelölt területén nem terem másfajta valóságokat.

Persze a magyar kutatók között is afféle különbségek figyelhetők meg, mint abban a példázatban, melyet a posztmodern episztémé tanmeséjének is tekinthetünk. A példázatban három vonalbíró (baseballbíró) beszélget. A legfiatalabb így ígér szakértelmet: „Én azt jelzem, hogyan van” (*I call them the way they are*). A második így szól: „Én mindig azt

jelzem, amit látok” (*I always call them the way I see them*). Mire a harmadik, az öreg, a tapasztalt bíró így válaszol: „Addig az nincs is, amíg én nem jelzem” (*They aren't, until I call them*).

Kulcsszavak: *amerikanisztika, új amerikanisztika, paradigmaváltás, modern episztémé, posztmodern episztémé*

IRODALOM

- Bercovitch, Sacvan (1986): *America as Canon and Context: Literary History in a Time of Dissensus. American Literature*. 58, 1, 99–108.
- Bertens, Hans (1986): *The Postmodern Weltanschauung and its Relation to Modernism: An Introductory Survey*. In: Natoli, Joseph – Hutcheon, Linda (eds.) (1993): *A Postmodern Reader*. State University of New York Press, New York, 25–70. <http://books.google.hu>
- Defert, Daniel – Ewald, F. – Lagrange, J. (1994): *Biographical Notes*. In: Foucault, Michel (éd. établie sous la dir de Daniel Defert et François Heward avec la collab. de Jacques Lagrange): *Dits et écrits, 1954–1988*. Gallimard, Paris
- Deleuze, Gilles (1986): *Foucault*. Les Éditions de Minuit, Paris. (Angol ford. Hand, Seán. University of Minnesota Press, Minneapolis) <http://books.google.hu>
- Foucault, Michel (2001): *A tudás archeológiája*. (Ford. Perczel István) Atlantisz, Budapest
- Jay, Gregory S. (1997): *American Literature and the Culture Wars*. Cornell University Press, Ithaca <http://books.google.hu>
- Kerber, Linda K. – Kessler-Harris, A. – Kish Sklar, K. (eds.) (1995): *U. S. History as Women's History. New Feminist Essays*. University of North Carolina Press, Chapel Hill <http://books.google.hu>
- Lyotard, Jean-François (1984): *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minne-

- sota Press, Minneapolis <http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/lyotard.htm> (az első öt fejezet)
- Megill, Allan (1985): *Prophets of Extremity: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida*. University of California Press, Berkeley <http://books.google.hu>
- Pease, Donald (1990): *New Americanists: Revisionist Inventions into the Canon*. *boundary 2*. 17, 1–37.
- Pells, Richard (1998): *Not Like Us. How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture Since World War II*. Harper Collins Publishers, New York <http://books.google.hu>
- Potter, David (1973): *American Women and the American Character*. In: Fehrenbacher, Don E. (ed.): *History and American Society: Essays of David M. Potter*. New York, 277–303.
- Radway, Janice (1999): *What's in a Name? Presidential Address to the American Studies Association, 20 November 1998*. *American Quarterly*. 51, 1, 1–32.
- Rorty, Richard (1991): *Solidarity or Objectivity? In: Cahoon, Lawrence (ed.) (1996): From Modernism to Postmodernism. An Anthology*. Blackwell, Oxford, 573–88. <http://books.google.hu>
- Wise, Gene (1979): *“Paradigm Dramas” in American Studies: A Cultural and Institutional History of the Movement*. In: Maddox, Lucy (ed.) (1999): *Locating American Studies. The Evolution of a Discipline*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 166–210. <http://books.google.hu>

A VILÁG ATOMERŐMŰVEINEK URÁNÉRC-ELLÁTOTTSÁGA

Bárdossy György

az MTA rendes tagja
bar4750@iif.hu

Bevezetés

A világ működő atomerőműveinek uránérc-ellátottságáról a hazai és a nemzetközi sajtóban, rádióban, tévében rendkívül ellentmondó híradások jelennek meg. Többek szerint Földünk uránérckészletei néhány évtized alatt kimerülnek, tehát nem érdemes az atomenergiaival mint távlati energiaforrással számolni. Mások hosszú távra elegendő uránérckészleteket valószínűsítene. A következőkben mint geológus szeretnék e kérdéssel szakmailag megalapozott áttekintést adni, és egyben az elkerülhetetlen bizonytalanságokat is bemutatni. Az urán mellett a tórium is alkalmas atomenergetikai felhasználásra, de gazdaságilag kedvezőbb az uránérc használat. Ezért a tóriumércről csak röviden szólok.

Az urán a földkéregben igen elterjedt elem. Átlagos koncentrációját a geokémikusok 3–4 ppm-re becsülik. Az urán a természetben elemi formában nem ismeretes, eddig mintegy 150 ásványát mutatták ki oxidok, foszfátok és vanadátok formájában. Leggyakoribb ásványai az *uraninit*, („szurokérc”), *brannerit*, *autunit*, *carnotit*, *torbernit* és *tyuyamunit*.

Az uránérc előfordulásai

Az uránérc-előfordulások az üledékes közetekben a leggyakoribbak: homokkővekben,

konglomerátumokban, breccsákban, szenes agyagban, fekete agyagpalákban, lignitben és foszforitokban. Magmás kőzetekben is előfordulnak, főként gránitban és annak kontaktzónájában. Ritkábban hidrotermális telérekben is feldúsul az urán. Vulkáni és átalakult (metamorf) kőzetekben ritkák az uránérc feldúsulásai. Rendkívül fontos, különleges típusú jelentenek a prekambriumi diszkordancia (lepusztulási) felületekhez kötött kanadai előfordulások, például Cigar Lake. További különleges típusú jelentenek a „roll” elnevezésű előfordulások, amelyeknél az urán homokkőben csapódott ki oxidatív és redukzív zóna határán. Főleg az Egyesült Államokban (Colorado, Wyoming, Texas) található.

Figyelemreméltó, hogy a legnagyobb uránérc-előfordulások a földtörténeti őskorból (prekambrium) származnak, 600 millió évnél idősebbek, például Ausztrália, Saskatchewan tartomány Kanadában, Dél-Afrika stb. A perm és jura időszakban, valamint a harmadkorban is jelentős előfordulások jöttek létre. Az urán oxidatív környezetben jól oldódik a talajvízben, és akkor csapódik ki, ha redukzív környezetbe kerül. A vízben oldott urán egy része a folyóvizekkel a tengerbe kerül. Átlagos koncentrációja a világóceánokban 3,3 ppb, ami kb. 5 milliárd tonna uránnak felel meg. A legtöbb uránérc-előfor-